

М.В. Цюрупа, доктор філософських наук,
професор,
В.Т. Марценківський, кандидат технічних
наук, доцент
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ЗМІСТ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ВИВЧЕННЯ

У статті обґрунтовується необхідність викладання міжнародного гуманітарного права в системі військової та цивільної освіти, що є обов'язком України, згідно ратифікованих Женевських Конвенцій 1949 р. та Додаткових Протоколів 1977 р. Актуальність цієї галузі знання та навчальної дисципліни підсилюється в умовах брутального порушення прав, свобод, життя, здоров'я, гідності людей, утягнутих в вир збройного насильства на Сході України. Знання та пропаганда ідей, положень, принципів обмеження насильства згідно приписів міжнародного гуманітарного права є нормою цивілізованого ведення збройної боротьби. Знання та виконання приписів міжнародного гуманітарного права захистить мирних жителів від свавілля воюючих, а комбатантам надасть можливість виконувати свої обов'язки та водночас самим бути захищеними у правовому сенсі.

Ключові слова: гуманізм, система військової та цивільної освіти, міжнародне гуманітарне право, збройні конфлікти, захист прав, здоров'я, достоїнства та свободи людини.

Обмірковуючи наскільки справедливою є теза К. Маркса, що практичні потреби рухають науку швидше ніж десяток університетів, звернемось до пекучих проблем сучасної України, які підтверджують її істинність. Агресивні дії Росії та найманців, збройних угруповань сепаратистів спочатку в Криму, а згодом на Сході країни, стали не тільки загрозою національній безпеці, територіальній цілісності та суверенітету нашої держави, а й кричущим прикладом грубого порушення свобод, здоров'я, достоїнства людини, нехтування традицій та правил ведення збройної боротьби, які півстоліття кодифіковані у Конвенціях “права Женеві” і “права Гааги” та регулюється особливою галуззю права – міжнародним гуманітарним правом.

Відтер поставлені під загрозу не тільки мир та стабільність в регіоні, скільки віра людей у власну “людяність”. Вбивства священнослужителя, своїх та іноземних журналістів, знущання над пораненими вояками, вбивства дітей і жінок, захоплення в полон мирних жителів, добровільне і примусове найманство, руйнування підприємств, мародерство, взяття в заручники місій міжнародних інституцій, безперечно заборонених міжнародним гуманітарним правом, актуалізують наше звернення до цієї науки та навчальної дисципліни, яка ще недостатньо вивчається у системі військової та цивільної освіти України.

Акцентуючи на підсиленні гуманістичних аспектів змісту всього освітянського процесу в нашій країні, яка стала на шлях цивілізованого розвитку на основі європейських принципів демократизму та гуманізму, слід звернути увагу на те, що в перелік навчальних дисциплін освіти сучасних військових керівників доцільно включати ті навчальні дисципліни, природа, сутність, світоглядний зміст яких мають виражений антропологічний

потенціал. До таких дисциплін ми відносимо міжнародне гуманітарне право (скорочено – МГП), зміст якого полягає в універсальному морально-правовому захисті життя, прав, свобод, здоров'я, честі, достоїнства людини, тобто усього того, що складає її головну життєву цінність. Викладання гуманітарного права, незважаючи на рекомендації ЮНЕСКО 1996 року для нашої держави, ще недостатньо поширено на теренах України.

МГП – це одна з самостійних галузей міжнародного права у царині захисту прав людини, яка склалась після закінчення другої світової війни з прийняттям чотирьох Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них 1977 р. Повернення інтересу спільноти до питань захисту прав і свобод людини відбулось після завершення Другої світової війни з її жахливими проявами анти людяності – вбивствами, знущаннями, катуваннями, тортурами, примусовою рабською працею мирних жителів нашої країни. Хоча виникла ще одна галузь міжнародного права – право прав людини яка тісно пов'язана з міжнародним гуманітарним правом, однак останнє вже півстоліття продовжує відігравати провідну роль у захисті прав та свобод людини в екстремальних ситуаціях збройних конфліктів, бо ця морально-правова система, створена для регулювання всіх форм збройного насильства на засадах гуманізму, милосердя, людяності.

Відоме застереження Федіра Мартенса зроблене ще у ХІХ столітті, говорить про те, що навіть коли не створено правової норми, людина завжди знаходиться під захистом норм суспільної моралі та совісті людства. Самою назвою, яка є ще не усталеною (є пропозиції представника доктрини гуманітарного права Жана Пікте назвати його “правом гуманності”), ця регулятивна система демонструє свою гуманістичну спрямованість на захист людини за найтяжчих обставин війн та збройних конфліктів, як всередині держави, так і між ними.

Релігійний філософ Вл. Соловйов у кінці життя визнав за правом “ідеальну силу” – силу як таку, що допомагала поширюватись моральному початку, наданому Абсолютом людству [1,525]. Гуманістичний потенціал міжнародного гуманітарного права призначений не тільки для правників, можливість його використання значно ширше: не тільки вояки, поліцейські, представники гуманітарних організацій у зоні конфлікту, але й пересічні громадяни повинні мати мінімум (“тінітет”) знань щодо захисту прав і достоїнства людини за обставин начебто нічим не обмеженого насильства.

Міжнародне гуманітарне право сьогодні є “крихким” утворенням узгодженої волі далеко не всіх світових держав стосовно захисту особистості в умовах конфлікту, його основні джерела ще не всіма державами ратифіковані, або вводяться у дію із значними застереженнями, нерідко як раз тими країнами, які й потребують особливої уваги до захисту прав людини (Колумбія). Міжнародні трибунали по колишній Югославії, Руанді, Сьєрра-Леоне, Ліберії, які запрацювали на межі ХХ-ХХІ століть показали, що всі воюючі та їх керівники мають нести відповідальність за порушення принципів, норм, правил гуманної поведінки в умовах збройних конфліктів – від рядових вояків до президентів (С. Мілошевич, Ч. Тейлор) [2, 67]. Конкретизуючи деякі положення МГП зауважимо, що поранені й хворі в діючих арміях захищаються Першою Женевською Конвенцією, гуманне

поводження з полоненими вимагається Третьою Конвенцією, а Четверта Конвенція 1949 р. регулює ставлення до мирного населення в зоні конфлікту.

Антропологічна сутність міжнародного гуманітарного права полягає у його намаганнях “вгамувати” антигуманні прояви міжлюдських відносин у широкому сенсі слова. Тому слід звернутись до певної життєвої позиції антигуманності, яку сповідують деякі владні структури, політичні угруповання та представники глобального механізму насильства, а також індивіди з девіантною антисоціальною поведінкою.

Існують літературно-гіперболічні, але доволі точні оцінки утвердження в нашому житті *принципу антигуманності*. Він знаходить прояв у посиленні “буденного” безглузлого насильства – розстріли дітей у школах, студентів у коледжах Африки, США та Європи, застосування вогнепальної зброї на робочих місцях у відповідь на легке критичне зауваження, насильство над власними дітьми тощо. Найбільш кричущими прикладами антигуманізму у зонах конфліктів останнього часу стали події на Близькому Сході (Сирія, сектор Газа), а також Південний Схід України та АР Крим. Стала забутою давньоіндійська моральна інтенція: “Ненависть не можна викоринити ненавистю”.

Все це нерідко ставить миротворців, правників, педагогів, робітників міжнародних гуманітарних інституцій перед складним вибором: чи проводити гуманітарні акції, зокрема в Африці, майже без надії на успіх? Розумна та передбачена жорстокість (вбивства з застосуванням холодної зброї, гострого пальмового листа, тобто при безпосередньому контакті з жертвами, нанесення каліцтв новонародженим і малюкам, зґвалтування дівчат, набір малолітніх дітей у вояки прямо зі школи) народжують відчуття безсилля і тупикову ситуацію при гамуванні конфліктів на цьому континенті, де, до речі, знаходяться і українські миротворці [3,446-447]. Ці так звані “нові варвари” милують уяву обивателів простотою пояснення феномену антигуманності: неграмотністю, недостатньою культурою, грубістю норовів.

Приховування дійсних причин жорстокості за загальним терміном “нові діючі особи конфліктів” нічого не дає для розуміння сенсу кривавої різаними в Бурундії 1993 р., Руанді 1994 р., в Боснії 1995 р., Судані 2008-2012 рр., Сирії 2012-2014 рр., у секторі Газа, де серед загиблих більше 30% становили діти [4].

Досліджуючи чинники антигуманності вкажемо на складність цього духовного феномену, який слід досліджувати у філософсько-антропологічному, політичному та психолого-педагогічному аспектах. Виділені такі причини.

1. *Розчарування* у соціальному житті, яке просякнуте зневагою та байдужістю до пересічної людини, що викликає зростання ворожості та бажання заподіяти шкоду іншим представникам бездушного соціального механізму. Ворожість спрямовується на заміщені цілі, часто-густо на випадкових осіб, сусідів, перехожих, уявних контрагентів. Ризик виникнення жорстокої ворожнечі стає більшим, коли свої страждання люди розглядають як несправедливі, а загальні соціальні блага розподіляються нерівномірно.

2. Падіння життєвого значення *духовних* цінностей на противагу матеріальним, коли економічні умови життя та фінансові статки людини

стають найвищою цінністю, тоді гідність особи стає вторинної цінністю. Породжується нове насильство – насильство у боротьбі за багатство, у якому життя людини нічого не варте. Методологічне значення у цьому сенсі має висловлювання Г.Гегеля, що “падіння духу вимірюється тим, чим цей дух задовольняється”. [5,Т.IV., с.5.] Мародерство, пограбування мирних жителів, захоплення майна банків та підприємств на Луганщині та Донеччині сепаратистами стали не випадковим явищем, бо деякі виховні системи не тілесне піднімають до духовного, а навпаки, духовне присаджують до рівня примітивно матеріального. Як слідує з приписів МПП, мародерство є злочином не тільки кримінальним, а й міжнародно-гуманітарним.

3. *Влада*, що має ознаки соціального примусу і тримається на ньому, породжує структурне насильство та потребує все більшого масштабу застосування сили. Вона, вказував Мішель Фуко, має інтенцію поширюватись не тільки на соціальне тіло – громаду, на души людей, але й на фізичне тіло – бо система покарань у державі спрямована саме на підкорення владі беззастережно. Формується “політика примусу”, людське тіло потрапляє до “машинерії влади”, яка хоче, щоб люди діяли так, а не інакше [6,171]. З цього випливає, що знуцання над фізичною природою людини є соціально обумовлене, а вбивства передбачені машинерією влади.

На рівні *міжнародних відносин* продовжується, якщо не посилюється, тенденція застосування сили для досягнення цілей сильних держав, що знайшло відображення у термінах “гуманітарна інтервенція”, “силове встановлення миру”. Поблизу кордонів України вже декілька місяців проводиться показове нарощування військової сили Росією, “гра мускулів” на всьому пострадянському просторі, хоча Статут ООН забороняє навіть загрозу силою. К. Захар'єв писав, що позитивних змін можна досягти тільки у випадку, коли “міжнародному співтовариству вдасться зробити різкі зміни у міжнародних відносинах і воно може спочатку запобігти, а у подальшому й виключити застосування сили у якості засобу вирішення міжнародних і не міжнародних конфліктів” [7,297].

Бандитизм стає більш жорстоким, організованим та скоординованим у всесвітньому масштабі. Бандитські вкрай жорстокі та антигуманні засоби розправи з опонентами поширюються через ЗМІ, нерідко й через “патріотичне кіно” та стають взірцем для нового покоління “внутрішніх варварів”. Відтепер через мережу “Інтернет” антилюдяна поведінка стає звичайним засобом залякування та розправ з противником.

На *культурному* рівні зафіксовано сублімацію насильства, яке і раніше існувало серед деяких етносів у вигляді ритуалів посвячення у вояка або у мистецтві єдиноборств. Насильство постає не тільки засобом досягнення цілей, але й чеснотою, певною культурною цінністю. Зауважимо, що новий бренд молодіжної поведінки “мачо” несвідомо спирається на культ насильницької поведінки аргентинських хуліганів мачо, які зазвичай використовують холодну зброю для з'ясування відносин між собою.

Таким чином, антигуманізм стає системною загрозою світовому порядку цивілізованих міжлюдських відносин. У контексті навчання, виховання, боротьби за гуманізм скоріш за все слід ставити проблему у такому плані: як зменшити масштаб впливу жорстокості на поведінку вояків,

враховуючи відповідальність суб'єктів дії у міжнародно-правовому полі. Видатні військові теоретики неодноразово вказували, що жорстокість не підсилює боєздатність армії.

Філософ-гуманіст Ортега - і - Гасет попереджав, що людство може втратити гуманітарні надбання і континент повернутись до епохи варварства (примітивного права сили). Достатньо тридцяти років, попереджав мислитель, який пережив на власному досвіді бруталність фашизму та громадянську війну 1936-1938 років в Іспанії, і гуманістична моральна практика вивітриться з такою ж легкістю, як губились стільки разів таємниці матеріального та духовного виробництва [8, 43].

Фактичне ігнорування базових приписів міжнародного гуманітарного права при цинічному посиленні на необхідності його виконанні протиборними сторонами – негативна прикмета більшості збройних конфліктів сучасності.

Ми вважаємо, що зменшити загальну хвилю антигуманізму можна також через *систему освіти*, підсилюючи її гуманістичну спрямованість. Антропологічний зміст міжнародного гуманітарного права визначається акумуляцією гуманних, людських основ збройної боротьби впродовж історії становлення принципів, норм і правил. Людська природа МГП в сучасних умовах найбільш яскраво проявляється в основних принципах:

1. *Гуманне ставлення* до всіх осіб, незалежно від їх місця в збройних змаганнях (конфлікті). Гуманність завжди вимагає дій, не зашкоджуючи людині як такій, вона не розрізняє правих та неправих у соціально-політичному відношенні, та, як не дивно, агресора та жертву.

2. *Природність*, невід'ємним правилом якої є те, що особи, котрі перебувають під захистом права, повинні мати можливість вести нормальний спосіб життя, наскільки це можливо в умовах збройного конфлікту, хоча, за визначенням Г.Гегеля це загальний стан “безправ'я, випадковості, насильства”.

3. *Реалістичність* у обмеженні антигуманності збройного насильства, а не пропаганда пацифізму як нездійсненої ідеї у найближчій історії. Сучасне міжнародне гуманітарне право є не “правом миру”, але “гуманним правом обмеження війни”. Ж. Пікте разом з іншими представниками доктрини Міжнародного Комітету Червоного Хреста вважають, що вони представляють напрямок правового обмеження насильства натомість ідеології пацифізму, як доктрини принципово нездійсненої. Ворог, агресор має бути покараним засобами та методами, дозволеними правом і військовим мистецтвом.

Ми спостерігаємо появу нових галузей права, які в центр суб'єкта правових відносин ставлять людину: міжнародного гуманітарного права, що застосовується під час збройних конфліктів, міжнародного права безпеки, права вирішення міжнародних суперечок та інших, головною метою яких є обмеження насильства на міжнародній арені. Тепер слід продумати, як включити їх теоретичні надбання у навчально-виховний процес ВУЗів.

Ідея посередництва і примирення, пробудження гуманістичних цінностей поваги до людини має бути в центрі уваги, адже як вказував П.Деларош “насильство, у якій би формі воно не проявлялось, навіть в самій абсурдній, представляє собою контакт чи відчайдушне намагання контакту”.

Метою примусових дій щодо порушників МГП є відновлення обов'язку виконання міжнародного гуманітарного права державами, які його порушують.[9,350]

Вищевказане веде до питання: яким чином втілити вимоги гуманітарної природи права у навчальний процес? Існує світовий та вітчизняний досвід донесення знань гуманітарного характеру, який слід осмислити та модернізувати усталені навчальні форми, прийняті у ВНЗ України.

У деяких країнах Африки, де значна частина населення неписьменна, використовуються театральні постанови та музичні твори, навіть “рок-опери” для подання знань гуманітарно-правового характеру у доступній для населення і здебільшого для молоді формі. Європейські країни, США та Канада, згідно ст. 83 Першого Додаткового Протоколу до Женевських Конвенцій вводять гуманітарне право у зміст системи військової та цивільної освіти, а у деяких ВУЗах Києва (Національний університет Оборони України, Київський університет туризму, економіки та права та ін.) міжнародно-гуманітарні знання включені у педагогічний процес через зміст правової освіти юристів та майбутніх офіцерів, військових керівників. Ми неодноразово у виступах на міжнародних конференціях підкреслювали необхідність пропаганди міжнародно-гуманітарних знань, поширення їх через систему освіти [10].

Маємо надію, що міжнародне гуманітарне право згідно з еволюцією прогресивного розвитку буде трансформуватись у “право гуманності”, а викладання його базових основ стане новацією освітянського процесу в Україні, який все більше буде набувати гуманітарно-антропологічного змісту. Так швидше може бути викристалізована ідея гуманності та початок “ери милосердя”.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Новгородцев П.И.* Идея права в философии Вл. С. Соловьева / П.И. Новгородцев // Об общественном идеале. – М.: Пресса, 1991.
2. *Цюрупа М.В., Дяченко В.І.* Міжнародне гуманітарне право / М.В. Цюрупа, В.І. Дяченко. – К.: КУТЕП, Кондор, 2008.
3. *Эрик Девид.* Право войны. Пер. с англ / Э Девид. – М., 1999.
4. *Вацлав Гавел, Карел Шварценберг.* Людність у Газі поставлено на карту / Вацлав Гавел, Карел Шварценберг // День. – 2009. – 14.01.
5. *Гегель Г. - В.Ф.* Философия права. Пер. с нем. / Г. - В.Ф. Гегель – М., 1990.
6. *Мишель Фуко.* Наглядати і карати. Пер. з франц. / Мишель Фуко – К.: Основи, 1998.
7. *Камен Захарьев.* Права государств в отношении мер по имплементации международного гуманитарного права / Камен Захарьев // Имплементация международного гуманитарного права. Статьи и документы. – М.:МККК, 1998.
8. *Ортега-і Гасет.* Бунт мас // Вибрані твори. Пер. з іспанської / Ортега-і Гасет. – К., 1994.
9. *Эдит Бэривил, Ален Эйшман.* О проекте распространения знаний о международном гуманитарном праве в Бурунди / Эдит Бэривил, Ален Эйшман // Журнал МККК. – 1997. – Август. – С. 446–447.
10. *Цюрупа М.В.* Право прав людини - навчальна дисципліна та об'єкт пропаганди гуманітарних знань / М.В. Цюрупа // Матеріали Міжнародної наукової конференції 13-14 березня 2014 р.: Луганськ – Рубіжне, 2014. – С. 56–61.

М.В. Цюрупа, доктор философских наук,
профессор,
В.Т. Марценкивский, кандидат технических
наук, доцент
Национальный университет обороны
Украины имени Ивана Черняховского

АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЙ СМЫСЛ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА И ПРОБЛЕМЫ ЕГО ИЗУЧЕНИЯ

Аннотация: в статье обосновывается необходимость преподавания международного гуманитарного права в системе военного и гражданского образования, которое является обязанностью Украины, согласно ратифицированных Женевских Конвенций в 1949 г. и Дополнительных Протоколов в 1977 г. Актуальность этой отрасли знания и учебной дисциплины усиливается в условиях грубого нарушения прав, свобод, жизни, здоровья, достоинства людей, втянутых в вихрь вооруженного насилия на Востоке Украины. Знание и пропаганда идей, положений, принципов ограничения вооруженного насилия, согласно предписаниям международного гуманитарного права, позволит защитить мирных жителей в зоне конфликта, а комбатантам даст правовые основы выполнения воинского долга и гарантии быть защищенными в морально-правовом отношении.

Ключевые слова: гуманизм, система военного и гражданского образования, международное гуманитарное право, вооруженные конфликты, защита прав, здоровья, достоинства и свободы человека.

M. Tsoorupa, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor,
V. Marcenkiivskiy, Candidate of Technical
Sciences, Associate Professor
National Defence University of Ukraine named
after I. Cherniakhovskiy

ANTHROPOCENTRIC SENSE OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND PROBLEM OF HIS TEACHING

Annotation: in the article the necessity of teaching of international humanitarian law is grounded for the system of military and civil education which is the duty of Ukraine, in obedience to the ratified Genève Conventions in 1949 and Additional Protocols in 1977. Actuality of this industry of knowledge and educational discipline increases in the conditions of gross violation of rights, freedoms, life, health, dignity of people, pulled in the whirlwind of the armed violence on East of Ukraine. Knowledge and propaganda of ideas, positions, principles of limitation of the armed violence, in obedience to the orders of international humanitarian law, will allow to protect peaceful habitants in the area of conflict, and combatants will give legal frameworks and guarantees to be protected in moral-legal sense of the armed violence on East of Ukraine. Combatants will give legal frameworks and guarantees to be protected in a moral-legal relation.

Keywords: humanism, system of military and civil education, international humanitarian law, armed conflicts, defense of rights, health, dignity and freedom of man.